

FRAGMENTS DE MANUSCRITS HEBREUS I ARAMEUS DESCOBERTS DE NOU A L'ARXIU DIOCESÀ DE GIRONA. III.

per Enric CORTÈS

No havia passat un any encara de la descoberta del segon bloc de fragments de MSS de l'Arxiu Diocesà de Girona (ADG), quan el seu arxiver, J. M.ª Marquès, amablement em comunicà que n'havia trobat un tercer en circumstàncies semblants, és a dir, que es conservava en cobertes artificials del s. XV o començaments del s. XVI. J. Palahí procedí amb gran perícia i no menys paciència a desenganxar els diversos fulls de paper i pergami que conté aquest tercer bloc que ara pel seu interès volem descriure i valorar aquí, o, millor dit, fer-ne un primer intent de valoració.

Hem de dividir els «nous» fragments en tres grups: bíblic, talmúdic i filosòfico-cabalístic. Es tracta de fragments relativament nous; de fet alguns dels folis procedeixen de MSS ja coneguts i recensio-nats en els dos primers blocs. Però en tots tres grups hi ha frag-ments de MSS fins ara desconeguts. El nombre de manuscrits descoberts darrerament a l'ADG arriba a 24 amb el tercer bloc. A més, el tercer bloc amplia considerablement el camp cultural dels nostres manuscrits ja que conté filosofia cabalística, que és material que fins ara no havíem trobat¹.

Per facilitar l'examen i control del material cada vegada que sigui necessari donarem als folis una doble xifra: la primera serà la de les recensions a la *RCatT* 7 (1982) 1-56 i 9 (1984) 83-101, i la segona indicarà l'ordre del foli a l'interior del tercer bloc.

1. Això no obstant, cf. E. CORTÈS, *Una poesia cabalística desconeguda i uns fragments d'Ibn Guiat procedents de l'Arxiu Diocesà de Girona*, dins *Arxiu de Textos Catalans Antics* 2 (1983) 7-16.

FRAGMENTS BÍBLICS

FRAGMENT B

La majoria del material bíblic que es troba en aquest bloc ve a augmentar el nombre de folis del Fr. B i del Fr. E del primer bloc².

El Fr. B està representat en aquest tercer bloc per tres fulls en pergami escrits a quatre columnes a banda i banda. El primer full és un pergami molt fi de 42,3 x 16 cm. De les característiques de la lletra, quadrada i sefardita, difícil de datar, però semblant a la dels MSS del s. XIII, de la seva vocalització i accentuació, ja en vam parlar en la recensió del primer bloc³.

Com els altres, el *primer foli* actualment conté 20 ratlles a dues columnes separades per un centímetre aproximadament. El marge extern és considerable i sembla sencer: 7 cm. El marge intern té uns 3 cm. Aquest *primer foli* precedeix el *foli 1* del primer bloc. Per indicar-ho, doncs, ens permetrem d'etiquetar-lo *foli 01*.

Foli 01r: La *primera columna* conté Jr 25,29b-34a. Li falten algunes ratlles, car la columna següent —que no és sencera a l'inici— comença per Jr 25,38b; al final de les ratlles s'inicia un gros forat, altrament el text es llegeix bé. A la línia 5 (Jr 25,30) el copista per *homoiotèleuton* ha oblidat unes paraules que ell mateix ha reprès al marge intern.

La *segona columna* va de Jr 25,38b a Jr 26,5b. El forat de la *primera columna* continua també en aquesta *segona* i afecta les 6 ratlles del mig quasi completament perdudes. Altrament el text que queda es llegeix bastant bé.

El *recto* d'aquest pergami és la cara-carn; està gastat i la tinta és descolorida al mig i al final del foli. Respecte a les variants observables, assenyallem només dues *lectiones plenae* en Jr 25,29 (línia 3), no testificades en l'aparat crític de BHS i de Kittel.

El verso: La *primera columna* d'aquesta cara-pel conté Jr 26, 9b-13a. La *segona columna* va de Jr 26,16b a Jr 26,20a; manquen ratlles en ambdues columnes, al final i al començament; el text de les línies 18-20 d'aquesta *segona columna* ja no es pot llegir. El text del *verso* és bastant clar, fora d'aquells pocs llocs on el pergami està gastat.

2. Cf. *RCatT* 7 (1982) 4-7.18.

3. Cf. *RCatT* 7 (1982) 5.

Foli 1r: L'anomenem així perquè un petit fragment d'aquest foli aparegué al primer bloc, és a dir, els últims mots de les vuit ratlles que contenen Jr 27,8-9 a la *segona columna*⁴. El *foli 1r* és continuació de l'anterior. És cara-pèl i conté a la *primera columna* Jr 26,24b-27,5b en divuit ratlles. L'original en devia tenir set o vuit més almenys, si tenim en compte el text que falta i les vint-i-vuit que vam trobar en el primer lot⁵. La *segona columna* conté Jr 27,8b-12b incomplet. En Jr 27, 8-9 s'ha de completar pel petit fragment del primer bloc damunt esmentat. El text d'ambdues columnes es llegeix amb molta facilitat, i té moltes variants, algunes dignes de nota. A l'inici de la *segona columna* (Jr 27,8b) el copista ha oblidat la preposició de complement directe..., la correcció no ens ha arribat, segurament perquè l'enquadrador posterior l'ha escapat; com a *lectiones defectivae* assenyallem: el nom propi Y'ŠYHW (Jr 27,1; lín. 4) i WMṬT (Jr 27,2; lín. 8), encara que damunt hi ha un *circellus* que podria indicar la *lectio plena*; Jr 27,1 (lín. 3) ofereix R'ŠYT en lloc de BR'ŠYT; Jr 27,1 (lín. 6), YRMYHW en lloc de YRMYH; Jr 27,3 (lín. 11), BNY ŠYDWN en lloc de ŠYDWN; Jr 27,5 (lín. 17) W'T en lloc del simple complement directe. Cap d'aquestes variants no està justificada en els aparats crítics de BHS-Kittel.

El verso: La *primera columna* d'aquesta cara-carn conté en divuit ratlles Jr 27,16b-20b però només ens n'ha arribat la meitat, ja que aquesta columna ha estat retallada en horitzontal, per dalt i per baix, i també en vertical. Una part s'ha recuperat en el fragment del primer bloc ja mencionat: l'inici de set ratlles que van de Jr 27,16 al v. 17. El text es llegeix bastant bé en aquesta columna.

La *segona columna* conté Jr 28,1b-6b en divuit ratlles. L'última part d'aquesta columna és de més difícil lectura, el pergami està gastat.

El *foli 1* forma un full de 34 x 16 cm., amb el foli següent, *foli 1,1*, i, per tant, estem aquí a la meitat d'un quadern.

Foli 1,1r: La *primera columna* d'aquesta cara-carn conté en dinou ratlles el text de Jr 28,10b-15a. La *segona columna* conté en divuit ratlles (car la dinou ha estat escapçada per l'enquadrador) el text de Jr 29,1b-7b. El text hebreu es llegeix bastant bé en ambdues columnes, excepte a la part inferior, on el pergami està bastant

4. Cf. *RCatT* 7 (1982) 6.

5. Cf. *RCatT* 7 (1982) 6-7.

gastat. Respecte a les variants que ofereix aquesta cara del foli assenyalem les *lectiones defectivae* següents: HMTH (Jr 28,10.12. «13»; lín. 1.10.12), HLK (Jr 28,13; lín. 11) que no es troben en l'aparat crític de les edicions de BHS-Kittel.

Assenyalem també que el text comença amb *paraša ptuħa* després de Jr 28,10 (lín. 3.4) a diferència de les ed. BHS-Kittel que l'ometen. El fenomen és a la inversa en Jr 29,3: no s'indica la *paraša štuma* en el nostre manuscrit.

El verso: És tot ell llegible amb molta facilitat, malgrat el gran forat que fa perdre unes quatre línies al mig de la *primera columna*. Aquesta cara-pèl conté dinou ratlles en la *primera columna* amb el text de Jr 29,10b-16b, que per tant, si tenim en compte les ratlles que manquen, segueix bé en el *recto*. La *segona columna* en vint ratlles conté Jr 29,18b-24a.

Respecte a les variants que ofereix aquest *verso* només podem assenyalar una *lectio plena* YŠYMK (Jr 29,22b; lín. 14) i una *lectio defectiva* en Jr 29,16b (lín. 18): HYŠB. Indiquem, finalment, la particularitat de la *paraša štuma* de Jr 29,15 —si ho comparem amb les ed. de BHS-Kittel— ja que en la *columna primera*, lín. 16-17, pòtser està marcada com a *paraša ptuħa*; observi's, però, que no estan sagnades les dues primeres línies del v. 16⁶.

El foli 1,2 forma full amb el foli 01: es tracta d'un pergami molt fi de 42,3 x 16 cm. És escrit a banda i banda, com els altres, a dues columnes.

Foli 1,2r: Aquesta cara-pèl conté vint ratlles en la *primera columna* i dinou en la *segona*. Ambdues columnes són, doncs, incompletes. Però el text es llegeix bé fora d'uns pocs casos de pergami gastat. La *primera columna* conté Jr 29,24b-32b i la *segona* Jr 30,3b-11a. La variant més important és la que ofereix Jr 29,26 (lín. 3), BBYT que també tenen molts altres MSS segons testimoni de les edicions de BHS-Kittel; en el mateix v. tenim el mot ŠNWQ, sense la *yod* i amb la *waw*, variant no indicada en les edicions de BHS-Kittel.

El verso: Aquesta cara-carn es llegeix molt fàcilment sobretot en la primera meitat del foli. El text de la *primera columna* va de Jr 30,14b a Jr 30,21b i el de la *segona*, de Jr 30,24b a Jr 31,8a.

6. I sobre el tema cf. el que dèiem en la recensió del primer bloc, dins *RCatT* 7 (1982) 5.

Respecte a les variants fem notar que en Jr 30,15 (lín. 3) s'ofereix el mot M'BK, però aparentment amb *circellus*..., de fet la vocalització és la de MK'BK; en Jr 30,16 (lín. 7) el nostre MS afegeix KL entre WHYW i Š'SYK. Aquest afegitó no està indicat en les edicions de BHS-Kittel, com tampoc no ho està la *lectio plena* 'RWKH de Jr 30,17 (lín. 8); Jr 30,18 (lín. 12) *paraša ptuħa*, quan BHS-Kittel porten *paraša sħuma*.

El *foli 2,1* forma full amb el *foli 2,2*: el full té 30,5 x 23 cm. L'enquadernador ha retallat el full pel marge de sota; també ha escapat les columnes externes i sobretot la part superior del full on s'han perdut una o dues ratlles, segons els casos.

Foli 2,1r: La *primera columna* d'aquest *recto* —que és cara-pèl— enllaça amb el *foli 2* del primer bloc, el segueix immediatament ja que conté Jr 51,63b-52,7b. A la part superior de les columnes, hi manquen dues ratlles. Ho postula tant el text bíblic que hi falta com el nombre de ratlles que sabem que tenia l'original. De fet la part de sota conserva encara alguns centímetres de marge. Ara tenim distribuït el text en vint-i-sis ratlles, però com que les columnes del foli que forma full amb el *foli 2,1* tenen les dues primeres ratlles, numerarem la primera ratlla del *recto* com si fos la tercera.

La *primera columna* té en la part inferior un gros forat que ha fet perdre quasi la meitat de la columna. Altrament el text es pot llegir quasi a tot arreu.

La *segona columna* conté Jr 52,7b-15b. El text es pot llegir amb facilitat quasi sempre. En Jr 52,13b (lín. 21) el copista sembla haver-se adonat de l'oblit del mot BTY; en Jr 52,14 (lín. 23) ḤWMWT ofereix una *lectio plena* que no està testificada en l'aparat crític de les edicions de la BHS-Kittel.

El verso: És cara-carn. El text de la *primera columna* conté de Jr 52,16b fins a Jr 52,23a en vint-i-sis ratlles. Manquen, doncs, les dues primeres ratlles..., de la segona ratlla se'n veu encara algun tret. Després de la vint-i-vuit encara es veu una mica de marge inferior. El text no sempre es pot llegir. A l'inici té un fragment de paper enganxat de forma apaisada amb text imprès a l'inrevés. Sembla pertànyer al text d'Alfasi del qual parlarem a continuació⁷. Aquest i uns altres textos superposats, que provenen segurament d'un comen-

7. Cf. pp. 43-44.

tari a *Ber.*⁸, impossibiliten la lectura de bona part de les columnes d'aquest *verso*. La *segona columna*, a més, té un gros forat a la meitat inferior. Aquesta columna conté Jr 52,23b-30b.

Jr 52,19 (lín. 11 = 9 actual) ofereix la *lectio plena* (H)SYPYM, Jr 52,22b (lín. 26) la *lectio defectiva* 'L HKTRT, Jr 52,25b (lín. 10) la *lectio plena* HMSBY'.

Segueix el *foli* 2,2 encara que entre aquest i el *foli* 2,1 se n'han perdut molts.

Foli 2,2r: aquesta cara-carn és quasi tota ella coberta pel paper del comentari a *Ber.* del qual encara es poden llegir mots sencers. Del text escrit realment sobre el pergami només se'n poden llegir a la *primera columna* quatre ratlles al començament i part de les vuit últimes. Per elles veiem que el text d'aquesta columna va d'Ez 14,20b a Ez 15,6a en vint-i-vuit ratlles (de l'última sols en tenim algun tret). Això no obstant, el text ofereix una variant digna de nota: Ez 14,21 (lín. 3) no conté el primer mot KY, absència que no està testificada per les notes de les edicions de BHS-Kittel. La *paraša ptuħa* d'Ez 15,5 (lín. 26-27) és *šuma* en BHS-Kittel.

La *segona columna* enllaça bé amb el que queda a la lín. 28 de la columna precedent; de fet la primera línia s'inicia a mig verset, en Ez 15,6b. Fora d'aquest inici sols resta visible alguna lletra d'Ez 16,4b a la lín. 15.

El verso: En el *verso*, que és cara-pèl, continua el text d'Ez enllaçant bé (pel que ara es pot controlar) amb l'última columna del *recto*. El text *ara* és distribuït en vint ratlles en la *primera columna* que ha estat retallada en vertical i també per sota. L'inici, doncs, de cada una d'aquestes vint ratlles ha estat escapçat per l'enquadernador. El text —il·legible en molts indrets— va d'Ez 16,8b a 16,17b.

La *segona columna* conté les vint-i-vuit ratlles originals, però de l'última sols se'n veu algun tret. Algunes ratlles, sobretot al mig, es llegeixen amb moltes dificultats. El text conté Ez 16,20b-33b.

Respecte a les variants notem: Ez 16,30 (lín. 20) ofereix la *lectio defectiva* B'STK, absent dels aparats crítics de BHS-Kittel. Però la més important és potser la transformació del tetragrama en 'LHYM (Ez 16,8b; lín. 1); és una nota característica i curiosa del fragment B, com ja dèiem en la recensió del primer bloc⁹.

8. Cf. pp. 42-43.

9. Cf. *RCatT* 7 (1982) 5-6.

FRAGMENT E

Es tracta d'un fragment de *Meguilat Ester* que pertany al mateix Fr. E del primer bloc¹⁰. De fet té la mateixa lletra i nombre de ratlles, disset; com passava també en el primer bloc, és un text massa difícil de llegir per a intentar-ne una datació. Notem simplement que la lletra és grossa —7 mm.—, quadrada, de tipus sefardita i bastant elegant.

El full d'aquest tercer bloc amida 22,2 cm. d'ample per 30,5 d'alt. Els solcs deixats per les ratlles verticals i horitzontals es veuen bé. El marge inferior té 6,5 cm. i no sembla sencer; el superior, que es veu retallat, compta amb 2,5 cm.

El text és distribuït en dues columnes separades per 2,5 cm. aproximadament. La *primera columna* s'inicia amb Est 6,6b i acaba amb el v. 13a, la *segona* conté Est 6,13b-7,6a, i per tant aquest fragment del tercer bloc precedeix els dos fragments del primer. El text de la *segona columna* enllaça bé amb el de la *primera*; és escrit sobre pell i, sembla, sobre una cara-pèl molt fosca.

FRAGMENT K

Es tracta de dos fragments en pell gruixuda i enfosquida que procedeixen d'un rotlle de la Torà utilitzat segurament en el culte sinagoga, ja que són escrits només per una banda, no hi ha separació entre versets¹¹, ni vocalització; però sí que hi ha algun ornament, és a dir, els trets verticals damunt d'algunes lletres en forma de corones, els anomenats *tagin*¹²: Gn 17,15 (lín. 17), i Gn 17,6 (lín. 2).

El *primer fragment* amida 14,5 x 22 cm., i conté en vint ratlles —la primera, escapçada per la meitat— el text de Gn 12,6b-13,9b. Sembla escrit en la cara-pèl. El marge inferior té 2,5 cm., però no sembla sencer. El traçat de les ratlles verticals i horitzontals és molt ample, a vegades de més d'1 mm. No sembla fet amb punta fina i

10. Cf. *RCatT* 7 (1982) 18.

11. Segons legislació rabínica a propòsit dels rotlles sinagoga; cf., p.ex., *Sof.* 36a.

12. Obligatori fins avui dia entre els asquenasis en els rotlles de la Torà, *tefilin* i *mezuzot*. Cf. *Men.* 29b. Notem que la càbala també donava sentit místic als *tagin*, cf. «Tagin» en E.J.

possiblement és de color negre. Aquest *primer fragment* té 2 cm. al marge de la dreta..., el marge entre columna i columna tenia 4 cm. Així ho veiem encara en el *segon fragment*.

El *segon fragment* amida 17 x 22,5 cm. Té dues columnes, la primera retallada pel mig en vertical. El traçat de les ratlles és per a tot el fragment; les ratlles —sobre el que sembla ser la cara-pèl— tenen les mateixes característiques que en el fragment anterior. El text va distribuït en setze i disset ratlles (*primera i segona columna*) respectivament, ja que el pergamí està retallat també per dalt i per baix. La *primera columna* va de Gn 15,13b a Gn 16,2b. La *segona* va de Gn 17,6a a Gn 17,15 (16) i té un forat al mig i un altre a la part inferior. La *paraša sțuma* (segons edicions de BHS-Kittel) del final de Gn 17,14 (lín. 15-16) «es guarda» començant la línia amb cinc espais en blanc, després d'haver-ne deixat uns nou en la línia anterior; ofereix *paraša sțuma* el final de Gn 15,21 (lín. 13) com fan les edicions de BHS-Kittel.

El text d'ambdós fragments és clar a pesar que el pergamí estigui molt ennegrit. És de lletra quadrada i d'un elegant estil sefardita, difícil de datar... Potser és del s. XIII¹³.

FRAGMENT L

Aquest Fragment consta de tres fulls de pergamí escrits a banda i banda; contenen el text del Targum Onquelos (TO) a la Torà en vint-i-vuit ratlles. En el primer bloc vam trobar uns folis del TO¹⁴, però ara es tracta d'un altre manuscrit fragmentari. En efecte, Fr. L és d'escriptura quadrada, elegant però angulosa, de tipus asquenasita, amb perllongacions molt elegants en alguns trets inferiors. Proba-

13. Compari's amb els MSS següents: MS 243 (British Museum) del recull de S.A. BIRNBAUM, *The Hebrew Scripts*, v. I, *The Text*, Leiden 1971; v. II, *The Plates* London 1954-1957. És un MS datat del 1483. Amb el MS II,5 de la col·lecció de M. BEIT-ARIE-C. SIRAT, *Manuscrits Médiévaux en caractères Hébraïques portant des indications de date jusqu'à 1540*, 3vv., Jerusalem-Paris 1972. 1979. És un MS sefardita escrit a Toledo el 1197/1198 i es troba a la Biblioteca Nacional de París, heb. 105 f. 156r. Més gran és la semblança si el comparem amb el MS I,3 de la citada col·lecció de M. Beit-Arie-C. Sirat. És un MS sefardita del 1232 (Biblioteca Nacional de París: heb 25 f. 319r). Però el nostre Fr. K és més elegant. Li és igualment similar el MS I,8 de la mateixa col·lecció de M. Beit-Arie-C. Sirat: un MS de Toledo del 1272 (Biblioteca Nacional de París: heb. 26, f. 295r).

14. Cf. *RCatT* 7 (1982) 18-21.

blement del s. XIII¹⁵. No és la primera vegada que veiem mans asquenases en els manuscrits de Girona. Ja n'havíem trobades en el Fr. IV del primer bloc, un text talmúdic¹⁶. Repetim el que dèiem sobre el tema en aquella recensió: el manuscrit pot provenir del Nord d'Europa, però també podria haver estat escrit a Girona per un nou vingut que encara no ha assimilat els gustos i tècniques dels copistes autòctons.

El copista del Fr. L no sempre sembla tenir prou compte a l'hora de guardar els marges de fi de línia; per tal d'obtenir aquesta finalitat alguna vegada ha allargat els trets horitzontals de les lletres, altres vegades ha abreujat la paraula posant un punt al damunt de l'última lletra, p. ex. a TO Dt 29,28 (lín. 18). El tetragrama s'abreuja amb tres *yod* en forma piramidal. Les ratlles horitzontals per a ajudar el copista a penes es veuen algun cop. Es veu bé, en canvi, la separació de versets que ha estat feta a través de dos punts (o ratlletes) una mica elevats. El *lemma* hebreu —que consta quasi sempre d'un sol mot, a vegades abreujat— està també separat del text targúmic per altres dos punts (ratlletes).

El *foli 1* amida 24,2 x 30,5 cm. Té un marge inferior de 3,5 cm. i un marge superior de 3 cm. Ambdós marges laterals tenen 4 cm. cada un i s'hi veuen encara els forats per al traçat de les ratlles.

Foli 1r: El text d'aquesta cara-pèl és bastant llegible arreu fora del començament i sobretot del final, on el pergami és molt deteriorat. En alguna ratlla té encara paper enganxat i imprès a l'inrevés. Aquest *recto* va de TO Nm 27,9a (el final de 27,8 ja no es pot llegir a simple vista) fins a TO Nm 28,7b (lín. 22). De les últimes sis línies no se'n pot llegir res.

El verso: Aquesta cara-carn té el text de TO Nm 28,12b-29,3b. L'inici de la línia 23 (29,3b) dóna l'últim mot llegible. En realitat, el

15. Molt semblant al MS reproduït amb el n.º IX de la col·lecció de G. MARGOLIOUTH, *Catalogue of the Hebrew and Samaritan manuscripts in the British Museum*, 3vv. (1899-1915), 1965. La reproducció es troba en l'annex —que no porta data ni lloc d'edició— intitulat *Plates illustrating part III of the Catalogue of the Hebrew and Samaritan manuscripts in the British Museum*. En aquest annex el manuscrit porta la signatura Add. II, 639 Foll. 347b-348a, i es data de «poc abans del 1278 d.C.».

El nostre Fr. L és també molt semblant des del punt de vista paleogràfic al MS héb. 370 f. 21r de la Biblioteca Nacional de París, reproduït fotogràficament amb el n.º I,19 en la citada col·lecció de M. Beit-Arie-C. Sirat. És escrit a Serres (França o Suïssa) el 1293. Però els fragments de Girona són de trets més elegants.

16. Cf. *RCatT* 7 (1982) 34-36.

text des de la lín. 22 a la lín. 28 molt difícilment es pot llegir a simple vista.

Recensionem a continuació les variants que no són purament ortogràfiques; el material de què és fet el manuscrit, la curosa escriptura i la vocalització que tenia el text (i que encara es pot veure en alguna paraula escadussera) són elements que justifiquen sobradament la menció de les variants principals i en subratllen l'interès:

TO Nm 27,23 (lín. 16) ofereix 'M MŠH en lloc de BYD' DMŠH TO Nm 28,19 (lín. 7) no conté el mot 'LT'; i el mateix verset ofereix: TWR BR TWRY TRYNY; TO Nm 28,21 (lín. 9) no conté el mot KN; TO Nm 28,24 (lín. 11-12) ofereix DY YTQBL en lloc de DMTQBL. A TO Nm 29,2 (lín. 22) el copista ha oblidat el mot ŠB'YN¹⁷.

Les variants del Fr. L han estat establertes amb relació a l'ed. *princeps* d'A. Berliner (Sabioneta)¹⁸ i la d'A. Sperber¹⁹. També seran fixades per aquest mateix procediment en els altres folis.

El foli 2 amida 31 x 23 cm. i és molt gastat a la seva part inferior on, a més, hi ha un gros forat que afecta les sis últimes ratlles. En les dues cares el marge inferior té 4 cm. i sembla sencer, no així el superior, que en té 3,5.

Foli 2r: aquesta cara-carn conté TO Dt 29,15b-30,6b (lín. 26)... Els pocs signes que queden en les lín. 27-28 no es poden identificar. Altrament el text és fàcilment llegible quasi arreu..., un cop hom s'ha acostumat a aquest tipus d'escriptura asquenasita. El marge lateral extern té 3 cm. i l'intern, 4 cm. en ambdues cares. En ambdós marges es poden veure encara bé els forats per al traçat de les ratlles.

El verso: El verso conté TO Dt 30,8b-31,9a. La part inferior és difícil de llegir, com passava en el *recto*, però en aquesta cara-pèl es pot arribar a desxifrar text fins a l'última ratlla, la línia 28 que conté alguns mots de 31,9a.

Seguint els criteris del foli anterior respecte a les variants hem d'assenyalar, sobretot, que el nostre fragment en TO Dt 30,9b (lín.

17. També TO Nm 28,28 (lín. 17) ofereix dos mots amb dos punts cada un al damunt, que són segurament l'avis de correcció; aquesta, però, no ens ha arribat. El mateix fenomen a l'inici de TO Nm 27,23 (lín. 16).

18. Citem segons la reimpressió feta a Berlín el 1884.

19. *The Bible in Aramaic*. Volume I. *The Pentateuch*, Leiden 1959.

2) ofereix YTYB en lloc de YTWB; les següents variants es troben en un cas semblant, és a dir, no estan testificades en l'aparat crític de Sperber: TO Dt 29,18 (lín. 4-5) ofereix WYH' KD YŠM' en lloc de WYHY BMŠM'YH; *ibid.* (lín. 6) 'YZL en lloc de 'ZYL; TO Dt 29,20 (lín. 9) BKL LWWTY en lloc de KKL LWTY; TO Dt 29,25 (lín. 16) D' DHLN en lloc de DHLN; TO Dt 29,27 (lín. 18) M'L 'R' BRWGZ' en lloc de M'L 'R'HWN BRGZ²⁰; *ibid.* BTQYP RGZ en lloc de BTQWP RB; TO Dt 29,28 (lín. 19) WDN' GLYYN en lloc de WDGLYN; TO Dt 31,1 (lín. 18) afegeix l'adjectiu KL a PYTGMY'²¹; TO Dt 30,2 (lín. 21) 'D DHLT'²² en lloc de LDHLT'; TO Dt 30,2 (lín. 22) BMYMRYH²³ en lloc de LMYMRYH; TO Dt 30,16 (lín. 11) conté TMN en lloc de LTMN, encara que aquesta variant ja està testificada per dos MSS segons l'aparat crític de l'ed. de Sperber.

TO Dt 30,18 (lín. 13) dona un text considerablement divers. A primera vista semblaria que el copista ha oblidat de transcriure la referència al Jordà..., però, de fet, ens trobem davant un text que formula diferentment la versió aramea: D'T 'LYL TMN LMYRTH²⁴.

El *foli 3* amida 31 x 16 cm. Té els marges similars als dels folis anteriors. El pergami està retallat de dalt a baix de manera quasi ovalada. A més, en la part inferior està molt fet malbé per la humitat; de les sis o set últimes ratlles (en el *verso* i *recto*, respectivament) no es pot llegir res ni amb làmpada blava (de vapor de mercuri). I és llàstima, ja que probablement teníem en el *verso*, al final de la Torà, el colofó del manuscrit, el nom del copista, lloc i data... Sigui com sigui, almenys la reconstrucció molt probable del final de la lín. 23 ens suggereix que s'ha acabat o que X ha escrit el SPR T(WRH), el «llibre de la Torà». Les cinc línies següents es veuen encara escrites, i deuen portar el nombre de versets, *sidurim*, mots etc. o la data, lloc i nom del copista...

20. Encara que l'ed. de Berliner conté K en lloc de B en l'últim mot, potser per error d'impremta.

21. Fins aquí les variants no són testificades en l'aparat crític de Sperber.

22. És també la lectura de la «Bíblia Hebraica» d'Íxar (Híjar), 1490, segons testimoni de l'aparat crític de Sperber.

23. Aquesta lectura és també testificada en l'aparat crític de l'ed. de Sperber. Segons aquest, es troba en la «Bíblia Hebraica» d'Íxar, entre altres.

24. És possible, però, que damunt de 'LYL hi hagi un senyal de correcció. En TO Dt 30,13 (lín. 7) s'ha col·locat damunt la w incorrecte de wym' els dos punts que volen avisar sobre aquest error i potser també sobre els dos mots que manquen en el mateix verset. En tot cas, les correccions no ens han arribat. Ens trobem en el mateix cas en TO Dt 29,23 (lín. 13), on el copista ha repetit tres lletres que posteriorment sembla voler anul·lar amb tres punts al damunt.

Com que li sobrava espai, el copista ha ordenat el text bíblic del *verso* en dibuix de forma piramidal: les dues primeres piràmides es toquen per la punta i la segona i tercera per la base. El text, a més, és ornamentat amb «omplenadors gràfics» al final i al mig de les línies.

Foli 3r: Aquesta cara-pèl conté el text de TO Dt 33, 12b-27b...; amb tot, té certament més text a les últimes set ratlles, encara que és il·legible. Més encara, el text que va del v. 12b al v. 27b no sempre es pot llegir amb facilitat, sobretot a partir de la lín. 14.

El verso: Aquesta cara-carn conté TO Dt 34,3b-12. No hi hem observat variants²⁵..., però s'ha de fer notar que en diversos llocs el copista ha partit pel mig alguns mots per conservar l'estètica de les formes piramidals que s'havia proposat²⁶.

Quant a les variants que ofereix el *recto*, assenyaem: TO Dt 33,14 (lín. 3) M'LLN en lloc de W'LLN; en TO Dt 33,18 (lín. 10) DBYRWŠLM en lloc de BYRWŠLM; les altres variants no tenen la mateixa importància. Indiquem, tanmateix, TO Dt 33,24 (lín. 18), R'YW' en lloc de R'W'; TO Dt 33,14 (lín. 3) W'BD' en lloc de 'BD'; TO Dt 33,16 (lín. 6) WLGBR' en lloc de GBR'; TO Dt 33,20 (lín. 13) WYQŦL en lloc de WQŦYL. Les tres primeres de les variants del *recto* no es troben en l'aparat crític de l'ed. de Sperber.

FRAGMENTS TALMÚDICS

FRAGMENT V

L'anomenem Fr. V perquè es tracta de fragments d'un MS ja inventariat en la recensió del primer lot²⁷. Així ho prova la comparació paleogràfica dels fragments del tercer lot amb els del primer; les abreviatures i les diverses maneres de guardar el marge es repeteixen.

25. Però el *lemma* bíblic de Dt 34,8 (lín. 11) és diferent del de BHS-Kittel; wBKw en lloc de wyBKv.

26. Cf. lín. 5.6.15.16.

27. Cf. *RCatT* 7 (1982) 36-40. Una relectura de Fr. V *foli 5r* ajudada per la perícia del Dr. Y. Zusman ens ha fet adonar que molt probablement en la lín. 4 —quan parla d'una sola benedicció— damunt de ךַּT hi ha una ב, és a dir, es tracta de *dues* (benediccions); en el *verso* del mateix foli a la lín. 10 hem de llegir כַּTבּ תַּרֶשׁ ךַּH, «escrigué una altra justificació». Corregim així les lectures donades en *RCatT* 7 (1982) 39.

En el tercer lot, el Fr. V ens ha arribat representat per catorze fragments. El més gran d'ells (23 x 23,5 cm.), que per comoditat anomenarem fragment *a*, és un full de dos folis escrits curosament a banda i banda amb lletra cursiva sefardita. El paper s'ha conservat amb format irregular... de manera que d'un dels folis queda ben poca cosa. En l'altre foli el paper és gastat en algunes ratlles, impossibilitant-ne la lectura; les últimes ratlles s'han estripat. Altra-ment el text és bastant llegible. Es tracta d'una bonica lletra cursiva sefardita, l'antiguitat de la qual —probablement s. XIII— ja vam examinar en la recensió del primer lot²⁸.

En el paper que ens ha arribat no s'hi veu filigrana..., les estries horitzontals són molt estretes. És difícil d'apreciar les verticals perquè el paper és massa gastat.

El marge inferior en el foli més sencer té 4,5 cm., però potser no ha arribat sencer²⁹. El marge intern d'ambdós folis té uns 3 cm.

El foli més complet del fragment *a* ofereix unes cites literals de *Ber. 2b* a les lín. 16-17. Es tracta del comentari a *Berakot* del *Talmud de Babilònia* que hem vist en el primer lot³⁰. De fet, en tots dos folis es tracta del problema de quan s'ha de recitar el *šema'*. La reiteració de l'arrel BRK escampada arreu en els altres petits fragments també corrobora, si cal, que estem davant d'un comentari al primer tractat de *Zera'im*³¹.

FRAGMENT XIV

Es tracta de quatre fragments en paper del tractat *Erubin* d'Alfasi. Els marges, el material usat, i l'examen paleogràfic³² indiquen que

28. Cf. *RCat* 7 (1982) 37. Compari's també amb els MSS n.º XI (datat a Barcelona el 1215) i n.º XIXa-b (datat a Barcelona el 1262) de la col·lecció de J. M.ª MILLÀS VALLICROSA, *Documents hebraics de jueus catalans* (Institut d'Estudis Catalans. Memòries. Volum 1, fasc. 3), Barcelona 1927.

29. Pel que veiem en un altre fragment de 15 x 6 cm. (cf. nota 31), el marge superior d'aquest comentari talmúdic tenia 2,5 cm.

30. El *recto* del foli 1 del primer lot (no el *verso*) i els fragments del tercer són comentari a *Ber. 2b*. Per tant, el comentari del tercer lot precedeix el foli 1r de la primera troballa.

31. En aquesta mateixa línia pot veure's també la fraseologia d'un fragment minso (5,5 x 6 cm.): ... WM'Y WTHR B' LHWSYP... El mateix hem de dir de l'altre fragment (15 x 6 cm.) que també deixa veure una petita part de dos folis: la temàtica mencionada en el cantó més llegible és la de *Ber. 2b*.

32. P. ex., els caràcters del Fr. XIV no arriben a amidar 4 mm., que és l'alçada de les lletres del Fr. II.

es tracta d'un MS de Rif (Alfasi) diferent del Fr. II del primer i segon lot³³. Amb tot, aquí i allí es tracta del mateix tipus de lletra sefardita³⁴.

No és d'estranyar la reiteració del material d'Alfasi, del seu *Sefer ha-Halakot*. El fet que Alfasi deixés de banda no solament moltes *hagadot*³⁵ del *Talmud Babli* (i *halakot* caducades), sinó que també resumís les altres *halakot*, això en feia un instrument òptim d'aprenentatge talmúdic. De fet aquest resum era preferit al mateix original en molts llocs, no solament a Sefarad.

De dos dels quatre fragments de Fr. XIV sols podem suposar que pertanyen al mateix tractat *Erubin*, ja que són massa minsos³⁶, les lletres que s'hi poden llegir són insuficients. El *més petit dels fragments* identificables amida 11 x 4,5 cm. Els marges superiors són a una i altra cara de 3 cm. i el lateral de 2 cm. Pel que fa al *recto*, sols posseïm els dos primers mots de les nou primeres ratlles, i encara d'aquestes, sols es poden llegir la 1.3.5.6.7. Però és clar que es tracta d'*Erub*. 9a-b.

En el *verso* tenim solament les últimes paraules del final de nou ratlles. Els mots que ens han arribat es llegeixen amb molta dificultat, poques vegades són sencers. Es tracta del final d'*Erub*. 9b.

El *més gros dels fragments* amida 20 cm. d'ample per 11 cm. d'alt. Els marges superiors tenen 2 cm., els laterals 3,5 cm. El *recto* conté nou ratlles incompletes del text d'*Erub*. 11b (mig). El text és de lectura difícil a simple vista, ja que el paper és molt gastat i la tinta quasi ha desaparegut en molts llocs. El *verso* ofereix el text d'*Erub*. 11b-12a en nou ratlles de les quals les quatre primeres són pràcticament senceres. El text es llegeix quasi sempre molt bé...; hi ha, però, alguns forats i a vegades el paper és massa gastat. El text conté alguna lleugera variant respecte a l'editat en el Talmud³⁷. Els marges són els mateixos que en el *recto*.

33. Cf. *RCatT* 7 (1982) 31-33 i 9 (1984) 93-94. A la p. 93 (lín. 23), on diu «cara-carn» ha de dir «cara-pèl», i al revés, evidentment, en el *verso*, tres ratlles després.

34. La del Fr. XIV no sembla mai tan inclinada a la dreta com la del Fr. II..., però és molt difícil de datar, més encara que la del Fr. II. De fet es tracta d'una lletra que va almenys de finals del s. XII fins a finals del s. XIV, cf. *RCatT* 7 (1982) 32.

35. Conserva, però, les que serveixen per a ensenyar un bon comportament.

36. L'un amida 2,2 x 2,5 cm.; l'altre, 3,5 x 1 cm.

37. Vegi's, p. ex., l'edició de Vilna, reimpressa a Jerusalem el 1981.

FRAGMENTS FILOSÒFICO-CABALÍSTICS

FRAGMENT XV

No és la primera vegada que presentem fragments cabalístics procedents de l'Arxiu Diocesà de Girona³⁸. Tractant-se de la «capital» de la càbala no és d'estranyar. No obstant això, el Fr. XV ofereix d'alguna manera material que fins ara no havia sortit en cap dels lots anteriors: material filosòfico-cabalístic.

Es tracta de tres fulls incomplets, més dos fragments (*d* i *e*) considerables (19,3 x 9,5 cm.; 14 x 13 cm.)³⁹, tot en paper bastant gruixut⁴⁰.

El tipus de lletra és sefardita cursiva i elegant; probablement del s. XIV⁴¹. El color primitiu de la tinta sembla haver estat el de marró fosc tirant a negre..., però ara aquest color és més clar, segurament perquè la tinta s'ha descolorit. L'autor, o el copista, conserven els marges, amb no gaire exactitud, allargant el tret horitzontal de les lletres, posant només la primera lletra del mot següent amb un punt al damunt, i també escrivint entre línies l'última lletra del mot. Hi ha alguna ratllada i algun afegitó interlinear. Però a vegades s'ha afegit el text al marge després d'advertir el lector amb un *circellus* o *semicircellus*. Encara és visible en els tres fulls, sobre una de les cares, la petja deixada per les ratlles horitzontals fetes probablement a punta dura per guiar el copista o l'autor.

L'ordre dels fulls és difícil d'establir, però hi ha una guia, «afirmació primera, segona, tercera...», T'NH R'ŠWNH, etc. Només que el títol «Afirmació quarta» apareix en dos fulls diferents. Davant la

38. Vegi's E. CORTÈS, *Una poesia cabalística desconeguda i uns fragments d'Ibn Guiat procedents de l'Arxiu Diocesà de Girona*, dins *Arxiu de Textos Catalans Antics* 2 (1983) 7-16.

39. A aquests s'ha d'afegir encara quatre fragments molt minsos; sobre el més gran d'ells, cf. nota 63.

40. No s'hi veu mai cap filigrana; les estries verticals estan bastant juntes.

41. És molt igual al tipus de lletra reproduït en el MS n.º 62 del catàleg d'Adler, que equival al n.º 1522v. És un text datat del 1395: E.N. ADLER, *Catalogue of Hebrew Manuscripts in the collection of Elkan Nathan Adler*, Cambridge 1921. I compari's amb el tipus de lletra del manuscrit del mateix any existent a la Biblioteca Nacional de París sota la signatura MS heb. 733 f. 66v. Es tracta d'un manuscrit provençal segons el catàleg de BEIT-ARIE-SIRAT, *Manuscripts* II, p. 40; es pot comparar també amb el MS XXXIII de la col·lecció de MILLÀS VALLICROSA, *Documents* o.c., 33, 34, 107. Però el MS editat per J. M.ª Millàs Vallicrosa és del 1274.

impossibilitat, doncs, d'una ordenació adequada i segura⁴², optem per numerar els fulls segons les lletres de l'alfabet; indicarem, tanmateix els casos en què l'ordre de seqüència ens sembli segur o probable.

Full a: és format per dos folis (un d'ells incomplet per la part superior). Amida 29 x 22 cm. d'alt. Els marges laterals són de 5 cm. en un cas i de 3 en l'altre i donen la impressió de ser sencers. El marge superior té 2,5 cm.⁴³ i l'inferior 3,5 cm., aquest potser no és sencer⁴³. Els marges interns tenen uns 2,5 cm.⁴⁴

El *recto* del primer (?) foli conté en lín. 20-21 el títol «Afirmació primera»⁴⁵..., però no tenim pas aquí el començament de l'obra: en la lín. 11-12 hi ha una altra titulació que ens ha arribat incompleta, només el mot «celestials»⁴⁶. Subratllem d'aquest *recto* l'afirmació important típica de la filosofia medieval jueva: «... això és en el llenguatge dels savis⁴⁷, l'intel·lecte separat, i en el llenguatge de la Torà, l'àngel»⁴⁸ (lín. 18)⁴⁹.

El *verso* d'aquest foli és sencer només de la lín. 16-22, de les quals extraïem el següent text —que lliga amb el foli que segueix— sobre el moviment natural i el dels astres: «car el moviment natural

42. No cal dir que aquesta inseguretat és també causada per les dificultats que comporta tot text cabalístic. Aquestes s'agreugen per les llargues argumentacions filosòfiques que de per si no són fàcils d'ordenar..., més encara si el text és incomplet, com és el cas.

43. De fet, el full *e* té un marge inferior de 4 cm. i sembla sencer.

44. Les mesures dels marges dels altres fulls i fragments són aproximadament les mateixes.

45. El substantiu té les lletres més grosses, però també cursives, i ocupa quasi dues línies; l'adjectiu aquí no té més grandària que la de les altres lletres del text..., contràriament al que passa amb la resta dels títols.

46. Precedit de tres lletres, HM', que potser són les de HM'RT = «els llumeners» (?).

47. Els filòsofs.

48. ML'K.

Ja Avicenna (c. 980-1037) havia islamitzat els intel·lectes separats tot fent-ne «els àngels» de l'Alcorà. Maimònides afegeix, parlant de la incorporació dels àngels: «Això està d'acord amb l'opinió d'Aristòtil; hi ha solament una diferència en el nom usat: ell emprà el mot 'intel·lectes separats', nosaltres, en canvi, en diem 'àngels'... Aquí nosaltres parlem certament dels àngels que són intel·lectes separats ja que la nostra Torà no nega pas que Déu governa aquest món per mitjà dels àngels», *Moreh nebukim*, 2,6, segons traducció hebrea d'Ibn Tibon (Jerusalem 1960). Pot consultar-se també la traducció al francès de S. MUNK, *Le Guide des Égarés*, Paris (1861) 1970. Igualment, la traducció de M. FRIEDLÄNDER, *The Guide for the perplexed*, New York 2]1956. Cf. sobre el tema l'article «Angels and angelology» en E. J. col. 975. I sobre diferències de concepció entre filòsofs i cabalistes respecte al tema, cf. G. SHOLEM, *Kabbalah*, Jerusalem 1974, pp. 117-118.

49. Es repeteix l'al·lusió a l'«àngel del(s) intel·lecte(s)» a la lín. 15 del que queda del foli escapçat (*verso*) del full *c*.

fuig d'un lloc a la recerca d'un altre, i quan arriba a aquell lloc natural, hi descansa; i en la natura no és veritat que es torni a aquell lloc del qual hom s'ha separat, car si s'hi hagués trobat bé no se n'hauria separat, i si li fou contrari no hi tornaria; en canvi, no hi ha lloc en els cels del qual hom se separi per moviment i que no s'hi torni, (car) *en sortia i hi tornava*⁵⁰ sempre. Això no succeeix en la natura, si no és per la voluntat i elecció..., i tot allò que té ide(es) i voluntat nosaltres...»⁵¹.

L'altre *foli complet* (15,2 x 22,2 cm.) del full *a* és escrit a banda i banda; és clarament cabalístic, i, per tant, de difícil traducció encara que el text sigui complet i es llegeixi bé arreu, almenys en el *recto*: «Per tant, no hi ha dubte que l'ànima tindrà l'astre seu (?) per a assolir el coneixement d'això que ella desitja⁵², car l'àngel-guardià (?) de la seva idea (= imatge) és la (*sefirà* de la) Majestat (?)⁵³; el seu desig, allò que té com a meta, és contemplar-la (la Majestat), anar-s'hi assemblant i mirar vers la porció perfecta. I des d'ella (des de la Majestat) s'enviarà el moviment que fa arribar (l'ànima) al recercat des de les vies de perdició. Per tant, la idea (= imatge intel·lectual) de la Majestat serà la causa del desig i el desig serà la causa de l'exigència i l'exigència serà la causa del moviment. I aquest desitjat serà el primer, l'autèntic, el que li és més a prop d'entre els àngels...» (lín.8-14)⁵⁴. Aquest *recto* acaba parlant de l'acte i de la potència: «Aquell que subsisteix (tot ell) en acte no té res en

50. Ez 1,14.

51. Aquí acaba la lín. 22 del primer (?) foli del full *a*. El foli següent repeteix l'últim mot, «nosaltres», נַחְנוּ..., «nosaltres l'anomenem ànima (NPŠ), car la matèria no té voluntat ni idees en acte» (lín. 1).

52. De fet en la càbala l'ànima no és en el cos més que relativament. Nahmànides, R. Astrug, p. ex. l'anomena intel·ligència separada, intel·lecte adquirit..., àngel: «(l'ànima) és una de les forces intel·lectuals separades (que) porten en nosaltres el nom d'àngels i que no són fetes de matèria. Si vols donar un sobrenom (a l'ànima humana) anomena-la *intel·lecte adquirit*, car aquest és el seu nom entre els savis especulatiu. En efecte, (l'ànima) és una intel·ligència separada (i) no una força que resideix en el cos en el qual ella solament ha erigit un memorial», *Sefer ha-Milhamot*, reprès per Isaac b. Samuel d'Acre. Cf. la traducció al francès del text d'Isaac en G. VAJDA, *Recherches sur la philosophie et la Kabbale dans la pensée juive du Moyen Age*, Paris-La Haye 1962, p. 374; i vegi's *ibid.* pp. 27,378s.

53. És el nom donat generalment a la 8.ª *sefirà* en el sistema cabalístic. Cf. SOLEM, *Kabbalah* 106ss.

54. מ'KN 'YN SPQ ŠYHYH LNPŠ HGLGL HŠGH LHKYR ZH HŠŠWQ KY 'YR ŠYWRW ZH HHWD HŠQW 'SR MGMTW LHBYTW LHMWT 'LYW WLHSTKL 'L ŠD HM' LH WTŠTLH MMNW HTNW'H HMG'T 'WTW 'L HDRWŠ MN HHDHWT 'M KN YHYH ŠYWR HHWD SBT HŠŠQ WHHŠQ SBT HDRYŠH WHDRYŠH SBT HTNW'H WYHYH ZH HŠŠWQ HW' HR'ŠWN H'MTY WHQRWB 'LYW MN HML'KYM ...

potència. Perquè si hi ha alguna cosa en potència, això és mancaça, car la seva natura demana plenitud (...) I passa que tot àngel de la Presència⁵⁵ es troba en potència des de l'angle en el qual ell és deficient i demana que surti d'ell cap a l'acte allò que està en potència (...) Com més abundi (una cosa) en potència, més ella està (en) deficiència, sens dubte; però allò que està en acte des de tots els aspectes és enter»⁵⁶.

El text continua bé en el seu *verso*: «però l'home en la seva essència (B'ŞMW) unes vegades estarà en potència i altres vegades estarà en acte (...). Sols la matèria de les coses celestials no està en potència (...), car no es renova i no està en potència en els seus esdevenirs (...). Entre les figures, la més perfecta és el cercle» (lín. 1-7)⁵⁷.

El *full b* amida 19 x 21 cm. Només consta d'un foli escrit a banda i banda i una petita part de quatre ratlles de l'altre foli. És indubtable que el *recto* d'aquest foli sencer segueix al *verso* anterior. Es veu no solament pel contingut (encara que el text és difícil de traduir i no sempre és llegible) sinó també per la titulació que apareix a la lín. 4-5, «Afirmació segona»⁵⁸.

El verso: El tema del moviment del caminar, iniciat en el *recto*, continua: «... encara que des de la Voluntat Universal (HRŞWN HKWLL) es decideixi la continuïtat del moviment fins que aquest arribi a la perfecció, vet ací que la passa es reactiva a través de la voluntat (particular) i aquesta es reactiva per la idea particular des de la Voluntat Universal, i la idea particular es reactiva a través del moviment. És com el cas de qui projecta (alguna cosa) a la llum d'un ciri en l'obscuritat. No veu el ciri...» (lín. 3-7). El mateix *verso* conté l'«Afirmació tercera: que ells (els intel·lectes separats?) no es mouen per atracció del món inferior» (lín. 16-17).

El *full c* amida 22,5 x 22,5 cm. Té un foli quasi sencer, escapçat irregularment per la part superior. L'altre foli que forma full amb ell té només la meitat de les onze últimes ratlles.

55. SR HPNYM. Així creiem que s'ha de traduir l'abreviatura SH que apareix en el manuscrit amb un punt damunt de cada una de les lletres.

56. Lín. 17-22.

57. A continuació se cita el *Zohar*, «ensenya el *Zohar*»; pel que sembla, la cita parla de la *sefirà* com a «cercle», però l'estat del text i la dificultat de la matèria m'impedeixen de ser més explícit.

58. Té també 22 ratlles com els altres folis.

En el *recto* del foli que es presenta més complet, tenim l'«*Afirmació quarta*» (lín. 12-13). Se'ns hi diu, per exemple, que «el moviment, la inclinació i la natura són tres coses diferents, car quan s'emplena una cosa d'aire i la deixes sota l'aigua puja al lloc de l'aire..., si aguantes l'objecte amb força sota l'aigua, vet ací que allí no hi ha moviment, però tu sents la seva inclinació i la seva elevació contra la teva mà...» (lín. 15-20).

El *verso* continua el mateix tema i es llegeix bé com el *recto*: «no hi ha dubte que la matèria quan té inclinació, p. ex., cap a sota i nosaltres la projectem enlaire, aquella esdevé una inclinació que va contra la inclinació de la propulsió...» (lín. 11-12).

El *recto* del foli que sols té part de les onze últimes ratlles no ofereix res sencer digne de nota...; en el *verso*, en canvi, es parla de l'astre Saturn i del sol; i el possible lligam entre el «sol» i l'«astre sisè» (lín. 21-22) pot fer pensar en la càbala, ja que en aquesta el «sol» és un dels noms que es dóna a la *sefirà* sisena; o, si ho diem d'una altra forma, quan es vol fer concordar el sistema cabalístic amb l'astrologia les deu *sefirot* actuen sobre els seus corresponents representants en el Zodíac. Llavors a la sisena *sefirà* pertoca l'astre «sol»⁵⁹.

El *fragment d* (14 x 13 cm.) constitueix un sol foli escrit a banda i banda; es tracta de les setze primeres ratlles completes, excepte l'última i les dues primeres⁶⁰. És un text de lectura relativament fàcil en el *recto*⁶¹. Les línies 8-11 ofereixen un bon resum del contingut. Posant l'exemple de l'èsser de pastor diu: «... sempre que hom no examini d'ell altra cosa que la qualitat del seu ser pastor, ell és —com el gos que guarda el ramat i que és inferior al (ramat)⁶²— sota aquest aspecte inferior al ramat necessàriament si no té altra qualitat que el seu ser guardià, però si en surt (= si ens fixem en, W'M TB'

59. Cf. l'ed. del comentari a la litúrgia escrit per Azriel de Girona: G. SED-RAJNA (ed.), *Commentaire sur la Liturgie quotidienne* (Études sur le Judaïsme Médiéval, 5), Leiden 1974, p. 189; i cf. també G. VADJA, *Recherches* 263-265, 286.

60. El fragment té també part de tots els marges (excepte, evidentment, de l'inferior)..., fins part dels marges superior i intern de l'altre foli, del qual no ens ha arribat res més.

61. El *verso* és més difícil de desxifrar..., les últimes ratlles parlen de l'existència i de l'absència (d'existència) (H'DR): «...tal com podràs dir que l'existència de totes les coses si es compara a la seva absència, l'existència serà millor que l'absència...» (lín. 14-15).

62. El text entre guionets és d'una altra mà i ha estat afegit entre la lín. 8 i 9.

MMNW) la seva creativitat (= HYŞYRH?), vet aquí que sota aquest aspecte ell és més gran...»

El *fragment e* (19,3 x 9,5 cm.) en el *recto* parla de la perfecció del moviment, però les frases són incompletes, falta mig centímetre de caixa al final de les ratlles. El *verso* continua el tema parlant del concepte de temps: «és impossible que el temps sigui altra cosa que el moment del moviment diari (‘T HTNW‘H HYWMYT)» (lín. 17)⁶³.

CONCLUSIÓ

La riquesa del material literari del call de Girona augmenta encara amb aquesta tercera recensió. No solament perquè augmenta el nombre de fulls rescatats de l'oblit, sinó perquè arribem a conèixer per aquest tercer bloc 4 MSS més, encara que fragmentaris. D'aquests hem de subratllar el Fr. L —Tg Onquelos— sobretot per les seves nombroses variants, i, havent-se trobat a Girona, pel fet de ser escrit amb mà asquenasita.

També s'ha de fer ressaltar la troballa del Fr. XV..., tot i que la valoració definitiva d'aquests fragments com a material inèdit o com a còpia d'un text conegut⁶⁴ la deixem per a mans més expertes. Altrament té un interès especial recuperar material cabalístic de Girona, la capital de la càbala.

Amb l'aparició del nostre Fr. XIV queda palesa de nou la penetració de Rif, Alfasi, fins al nord de Sefarad com a substitut del mateix text del Talmud, ja que es tracta de fragments copiats a Sefarad i estudiats a Girona..., o copiats i estudiats a Girona.

Així, doncs, amb els quatre fragments d'aquest tercer bloc són ja 24 els manuscrits que ens ha lliurat l'Arxiu Diocesà de Girona. Un

63. Les altres frases són més difícils de traduir perquè, a més de faltar-hi, com diem, mig centímetre a l'inici, el paper està massa gastat al començament actual de cada una de les set últimes ratlles que ens n'han arribat.

A més, hi ha quatre fragments molt minsos. En el més gros (8 x 6,5 cm.) s'hi pot traduir encara part de la lín. 7: «tot allò (que?) hi ha en ella és una petita part (d'ell), car el sol...».

64. Aquest semblaria ser el cas; altrament esdevé més difícil —però no impossible— explicar per què hi ha un afegitò (almenys) que certament procedeix d'una altra mà.

d'aquests «fragments», el Fr. D, té 37 folis⁶⁵..., i ni s'ha publicat tot el que hi ha, ni s'ha escorcollat a tot arreu d'on pot sortir material.

Enric CORTÈS
Facultat de Teologia
BARCELONA

maig 1985

65. Cf. *RCatT* 9 (1984) 84-89. Aprofitem l'ocasió per a assenyalar l'error de p. 85, lín. 16: en lloc de «lletres» ha de dir «paraules».

Summary

A third group of fragments of Hebrew and Aramaic manuscripts have been discovered in the Girona Diocesan Archives (ADG) in similar circumstances to those of the previous groups. Besides to biblical MSS already known (Fr. B and E, parchments) and unknown (Fr. K, a parchment for liturgical reading of the Torah, probably written on the XIIIth century), the third group offers 3 parchment leaves of Targum Onkelos (Fr. L, XIIIth century?): they present many interesting and different readings in an ashkenazi script. Four fragments in paper of Alfasi talmudic text (Erub.) have been found again: Fr. XIV. We have to add to this discovery paper material of an unknown commentary to babylonian Berakot, belonging to Fr. V (first group). Fr. XV (3 leaves and 2 fragments in paper) belong to the cabbalistic philosophy of the Gironese Jewish community. It comes probably from the XIVth century..., but it is difficult to decide whether they are a copy of a known cabbalistic author or unknown material.